

**«БУДЬ МЕЧЕМ МОЇМ!»: ЛІРИЗМ І ДРАМАТИКА В ПОЕТИЦІ
О.І. ОЛЕСЯ (1878 – 1944)**

М.П. Кодак

Перша моя публікація про О.І. Олеся сталася якраз у моє 60-річчя й була присвячена його романсовим «солов'ям» («Сміються, плачуть солов'ї»). Проасистував мені в тій ювілейній публікації Юрій Борисович Кузнецов, чиему товариському відгуку я й понині завдячую.

І хоч Олександр Олесь досі не був серед моєї автури, та така вже «планида» літературознавця: якщо у поле зору «закранулося» щось небезітересне, то – надовго. Тож і «солов'ї» уподобились якимось літературознавчим «реп'яхам». А суто лірична тема – «солов'їна» – розгорнулася до ширшого контексту, спочатку локального, зіркового («З журбою радість обнялась»), а далі й ширшого, жанрово-родового, себто лірико-драматикального... Тобто, як кажуть, пішло-поїхало.

Сказано: натрапив курець на тютюн, то вже нікуди й подітись: і не хотів би, а запалиш. Так і цього разу. Поезія, що закінчується словами: «Чуєш? Кличуть солов'ї!», має назву «Казка ночі». Почули? «Казка...». У Олександра Олеся оця ж «казка» породила мотив драматикальний. Самий термін літерально промайнув якось у ті часи, коли я після праці в Президії АН УРСР та ЦНБ працював у Відділі наукової інформації з суспільних наук АН УРСР.

В інформації про драматику пропонувалось «Сидіти при комп'ютері й відстежувати тенденції...». От відтоді й запало в мізки це поняття й, схоже, там прижилося.

Осмислюючи компоненти дискурсу стосовно Олександра Олеся, я спробував описати деякі поняття, що їх передбачається надалі застосовувати в наступних міркуваннях.

Природно, одним із понять у розмові про лірику буде поняття ліризму. Ліризм у моєму розумінні – це іманентне, тобто внутрішньо притаманне екзистенціалу почуття інтимності, внутрішньої відкритості, безпосередньої готовності чуттєвої сфери до рецепції, адекватного сприйняття й узагальненого емоційного засвоєння.

У ході подальшого дослідження творчості О. Олеся виникла потреба розглянути поетичні ефекти, породжувані явищем, котре я пов'язую з сусідством драми, спеціально з драматикою.

Саме ж поняття драматики в контексті ліризму я розглядаю як тип поетики, інспірований екзистенціально необхідними суб'єктопроявами виразної поведінки ініціатора акції (дії).

Описуючи творчу біографію Олександра Олеся, Р.П. Радішевський проакцентує, що у Олеся-поета досить давно була думка про творчість в іншому літературному роді, а саме драматичному. Літературознавець пише, що О. Олесь «планував створити драму про своє перебування в Слов'янську і взаємини між закоханими – ним і майбутньою дружиною». Покликаючись у листі до дружини на Алчевську, Олександр Олесь зазначає, що та помітила в ньому талант і називає його «українським Гейне і ліриком чистої води», що в рефлексивній сфері поета викликає певний спротив: «Невже я не спроможний бути ще чим-небудь? Якщо не буду драматургом, то тільки тому, що моя Віра буде надто невимоглива до моїх лінощів».

У цьому і подібних фактах творчо-психологічного рефлексування поета слід осмислити й синхронні процеси поета-лірика, й поетичні нарративні наслідки. Звичайно, для цього буде слід звернутися до відстеження «драматикальних» проявів у самому, так би мовити, почерку митця.

Симптоматично, що вже назва другої книги лірики О. Олеся була символістською: вже в заголовку подана революційно, в дусі Лесі Українки – «Будь моїм мечем!». Щоправда, все, що було метафоризовано в слові збройно, оружно, у Олександра Олеся в символіці перетворювалося у вербальну «зброю», суто поетичну.

Чи не цей саме ефект Олесєвого символізму й брався до уваги Лєсею Українкою в її готовності віддати пальму першості на його честь.

В одну з поезій О. Олесєя, а саме – «Над трупами» – вривається тогочасна побутова брутальність, що покликає до відповідальності за сподіяне:

Ви мужа убили... лежить він в крові...
Я тайни не знаю, за що ви убили...
За що в його чорний гвіздок в голові...
...Він лікар був добрий... його ви любили...
Я тайни не знаю, за що ви убили...
Хаме! Ти, може... що зле їм зробив?..
Скажи мені, любий, за що тебе вбили?

Ця поезія 1906 року здобуває історично конкретну й до того ж досить розлого подану гуманістичну картину в її остаточній кінцівці, яка дозволяє найперше ідентифікувати ряди цінностей, ставлень до них, авторські позиції у трансісторії. Того ж року написаний вірш «Ах, минули б бенкети криваві...». Цей чотиривірш (два катрени!) насичено радикальними звертаннями, які найкраще було б кваліфікувати: протоплужниківськими «пуантами» (вістрями) – у Новиченківському застосуванні цього терміна. Того ж року О. Олесєй створив поезію «В години розпачу» та «Ха-ха! ха-ха! краса яка!».

З лірико-поетичного погляду досить виразним у розрізі поетики твором можемо назвати пафосно провісний вірш «Яка краса: відродження країни» – твір, датований 1908-м роком. Виразна своєю символічністю поезія датована 1907 роком. У ній увиразнена синонімічність понять «слово» і «меч» у поетиці О. Олесєя:

О слово! Будь мечем моїм!

І вже 1908 року О. Олесєй пише поезію «Тіні», де відтворено галюциногенний ефект слухового роздвоєння голосів:

А зі мною врівні
Щось летить і співає мені:
«Ой синочку, порадничку,
Ой, де ж ти був, мій зрадничку...!»

Під тією ж датою у цій книжці вміщено поезію «І ви покинули...». Алєгорична поезія «Колись здавався ти мені орлом підтятим» не має річної позначки, хоч і прилягає і мотивом, і поетичним ладом.

У книжці «Будь мечем моїм!» досить увиразнилась тенденція звернутості авторського голосу, його заадресованості до співбесідника. Зіставимо подібні строфи.

Колись здавався ти мені орлом підтятим
І в полі кинутим в агонії конать.
Очима стежити за ворогом проклятим,
Що хтів тебе ногою розтоптати.
.....
Колись здавався мені ти лицарем прекрасним
Що міг в степу на камені спочить.
Пре важко спиш і мариш боєм щасним,
А ворог твій змією вже сичить...

Поряд із «орлом підтятим» в компаративному фонді постає «лицар прекрасний, що ліг в степу на камені спочить». До того ж антагоністично «розвивається» й протилежний «ворог проклятий», котрий – «змією вже сичить». Оцей паралельний розвиток антагонізуючих сил провіщає не просто протистояння, а справжню драматику – динаміку в нагнітанні й розвитку дії.

Таким чином, в поетиці Олександр Олесєя неухильно простежується виразна тенденція загострення протистояння в ліризмі до наочності вербальної репліки, себто тієї самої драматики.

Символіка збірки «Будь мечем моїм!» в поезії О. Олесь уже більше виявляється підлеглою локальності настроєвих імпульсів, створюючи рафінований, так би мовити, «чистий» символізм. У поезії «Ми плакали на цвинтарі безсилі» динаміка образів-символів сягає рівня дезорієнтованості множинного суб'єкта «ми», доведеного до стану, коли

Свої – серця нам виривали,
Чужі – тесали нам хрести,
А ми дивились і не знали,
Куди нам з цвинтаря іти.

Часом мистецький пошук забивається в тупикову резигнацію:
Помилку зроблено... не треба каяття!
Не треба сліз, і скарг, і жалю...
Неси покійно хрест життя,
Ховай журбу безкраю.

Про щастя втрачене даремно не гадай!
Удар в душі на смерть по йому
І мовчки привидом блукай
На святі життєвому.

Поезія «Хто сміється в той час, як повинно ридати» зіставляє естетично неспівмірні показники, зводить у «шаленому танку» полярні протилежності. Ефект жаху виникає із першоосібності суб'єкта, до того ж суб'єкта множинного. Тож займенники «ми» та «нам» надто показові.

Ніби узагальнюючи, узгоджуючи «раціо» з «емоціо», О. Олесь звертається до романсового героя, промовляючи:

Як же ти, мій соловію,
Зможеш сонця не вітати?!
Як я можу, як я смію
В тебе, чулого, питати?

І вже, ніби повертаючись до першопочаткових, романсових ритмів, поет норочить поєднати суто «натурні» мотиви, заклик «весну познати», з мотивами життя етносу та його історії; в цьому в його деклараціях проглядають джерела оптимізму:

На цвинтар сумно не ідіть,
В жалобі не ридайте...
Погляньте вгору на блакить
І в ній весну познайте.
/.../ Народ не вмер, народ живе,
Хвилює по Руїні,
І мова плеще, і пливе
Річками по Україні...

Поет О. Олесь у ці роки суб'єктно зосереджує в самому собі всі сумовиті тони й відтінки:

«Душа моя – країна Жалю...»

Поезія «Як прекрасна царівна у казці старій» здраматизовує стосунки політичних суб'єктів у геопросторі міжреволюційної України й України-Руси напередодні 1917 року.

Поезія Ол. Олесь «Не беріть із зеленого луку верби» цікава своїм «природничим» роздвоєнням у паралелізмі. Як це часто буває у О. Олесь, поезія дуже коротка, тим виразніший згаданий паралелізм, за яким охочий розгледить добре природознавство питомого лірика.

Не беріть із зеленого луку верби
Ні на жовті піски, ні на скелі,
Бо зів'яне вона від жаги і журби
По зеленому лузі в пустелі...

І сосни не несуть на зелені луги,
Бо вона засумує в долині
І засохне в воді від палкої жаги
І нудьги по далекій вершині.

Поряд аж проситься бути розглянутим трикатреновий вірш:
Народе мій! І ти – орел, вночі підтятий,
І чом не лицар ти, захоплений в полон?!
О орле мій, мій велетню крилатий,
О лицарю, покараний за сон.

Чому ж ти, орле мій, з орлами не літаєш,
А крила веслами волочиш по землі?!
Чому ж ти, лицар мій, на герць не виступаєш,
А вітром жалібно голосиш на ріллі?

І що орел, коли його орлина згря
Не рве з землі в блакить ясного дня,
І що за лицар ти з усмішкою льокая,
Без гордих дум, без честі і ім'я?!

Деякі постійні ходи в образності О. Олеся привертають увагу своєю демонстративною розкритістю в цьому вірші: Народ – орел...

Поряд із образністю Лесі Українки в поетиці О. Олеся відчувається деяка авторська незручність за певний надмір, котрий, проте, відчувається лише сурядно зі «справжніми» чи «старими романтиками», а не Лесиними «новоромантиками».

Олександр Олесь не може розглядатися нами навіть у сьогочасній ретроспективі під кутом зору провіденціалізму. Є для того поважні перестороги. І все ж датована 1908 роком поезія «Хіба не бачите, що небо голубіє» додає до історичної перспективності певної міфопоетичної барви та обнадійливості:

Хіба не бачите, що небо голубіє,
Що сонце ранками всміхається ніжніш,
Що вся земля в якімсь чеканні дивнім мліє,
І легше дихає, і дивиться ясніш.

Хіба не чуєте, про що вітри шепочуть
І як з зітханнями зливається їх сміх...
Хіба не чуєте, як голуби гуркочуть,
Як краплі котяться і падають із стріх.

Хіба не вірите, що скоро день засвіте,
Що сонце наше вже з-за обрію встає,
Що хід його спинить ніщо не зможе в світі
І цвіту нашого ніщо вже не уб'є!